

УДК 337.747

Погорілий Олег, ст. 4 курсу економічного факультету; науковий керівник – ст. викладач Крот М. В. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

НАСЛІДКИ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ 2008–2009 РОКІВ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

***Анотація.** У статті розглянуто основні причини виникнення у 2008 році світової фінансової кризи. Окреслено особливості розгортання кризи в Україні. Проаналізовано складові фінансово-економічної системи України та розвинених країн. Визначено слабкі елементи української економіки та можливі шляхи подолання кризових явищ.*

***Ключові слова:** економіка, фінансово-економічна криза, наслідки економічної кризи.*

***Аннотация.** В статье рассмотрены основные причины возникновения в 2008 году мирового финансового кризиса. Определены особенности развертывания кризиса в Украине. Проанализированы составляющие фінансово-экономической системы Украины и зарубежных стран. Определены слабые элементы украинской экономики и возможные пути преодоления кризисных явлений.*

***Ключевые слова:** экономика, фінансово-экономический кризис, последствия экономического кризиса.*

***Annotation.** The article reviews the main causes the arise of the global financial crisis 2009. The peculiarities of the deployment of the crisis in Ukraine are analyzed. The components of the financial and economic system in Ukraine and developed countries and identified the weakest elements of the Ukrainian economy and possible ways of overcoming the crisis are learned.*

***Keywords:** economy, financial crisis, the economic crisis.*

Ринкова економіка, як свідчить багатолітній досвід, передбачає періодичну появу такого атрибуту в своєму розвитку як циклічні кризи. Однак криза 2008–2009 років почалась на ринках розвинутих країн і поступово охопила більшість країн світу, набувши світового характеру і перетворившись у «глобальну кризу». При цьому найбільшого удару зазнав фінансовий сектор економіки, який за умов глобалізованих фінансових ринків негативно вплинув на всю економіку та на реальний сектор економіки зокрема. У зв'язку з цим деякі експерти почали цілком серйозно говорити про фактичний колапс ринкової системи [1], оскільки криза

поставила під серйозний сумнів спроможність ринкової системи до саморегулювання без масштабного втручання держави.

Дослідження чинників, які зумовлюють виникнення глобальної фінансово-економічної кризи набуває особливої актуальності та потребує серйозних зусиль наукової та експертної думки для проведення комплексного аналізу причин, механізмів і проявів кризи як в масштабах глобалізованого світу, так і в розрізі її прояву в окремих країнах, зокрема – в Україні, яка, маючи відкриту економіку, відчуває вплив загальносвітових негативних наслідків кризових явищ.

Аналізу проблематики та чинників які зумовили виникнення глобальної фінансової кризи, її впливу на загальноекономічний спад в економіці України присвятили свої праці Є. Бобров, А. Гальчинський, В. Геєць, І. Дорошенко, Ю. Косенко, В. Міщенко, Н. Шелудько, Ю. Уманців. Однак більшість науковців, розглядаючи основні причини світової кризи, визначають лише її вплив на загальноекономічну ситуацію в Україні.

Незважаючи на велику кількість наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів, присвячених проблемам дослідження причин і особливостей прояву кризових явищ у різних державах, а також реалізації пропонованих механізмів подолання негативних наслідків, можна стверджувати, що фінансово-економічна криза в Україні не завершилась і усвідомлення її проявів і наслідків вимагає серйозних подальших досліджень.

Метою нашої статті є дослідження особливостей впливу світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 років на розвиток економіки України і визначення шляхів виходу з кризи.

Остання глобальна фінансово-економічна криза розпочалася у 2008 році на ринках промислово-розвинених країн світу внаслідок диспропорції, яка виникла між виробництвом і споживанням. Її батьківщиною стала американська економіка, бо саме у сфері нерухомості цієї держави криза і зародилася, але через високий ступінь глобалізації фінансового ринку вона поступово вразила всю економіку країни. Очевидно, негативні явища, що спостерігалися в США в умовах високого рівня взаємозалежності між всіма учасниками світового ринку не могли не оминати боком й інші країни.

Цю кризу багато експертів і вчених порівнюють з глобальною економічною катастрофою 1929–32 рр., оскільки вона охопила більшою чи меншою мірою практично всі країни світу, а втрати від її негативного впливу вимірюються трільйонами доларів. Економіки деяких країн (серед них і України) ще досі не можуть оговтатися від удару, завданого рецесією, та перебувають сьогодні у вразливому післякризовому стані, що вимагає від керівництва країн прийняття оперативних інноваційних рішень у секторі економіки для відновлення втрачених позицій та забезпечення сталого розвитку держави.

Проаналізувавши причини і наслідки виникнення світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 років можна виділити 2 основні групи

чинників макро- та мікроекономічного характеру, що стали рушійними силами цього негативного циклічного економічного явища:

1) серед причин мікро-рівня слід назвати схильність економічних суб'єктів до надлишкового ризику, яка була спровокована тривалим періодом економічного зростання та макроекономічною стабільністю й слабким управлінням ризиками на рівні учасників ринку;

2) серед причин макrorівня слід назвати неефективне регулювання та нагляд за фінансовим ринком, непослідовну макроекономічну політику та відсутність структурних реформ [1].

Динаміка та протікання рецесії в кожній країні мала свої особливості, проте спостерігалися явища однотипного характеру. Для прикладу – скорочення виробництва у США, Японії, Єврозоні та в більшості країн – членів ОЕСР склало від 4 до 7 %. При цьому провідні країни світу – не члени ОЕСР також не змогли уникнути суттєвого гальмування темпів економічного розвитку або рецесії. В цілому ж світовий ВВП в реальному вимірі в 2008 році скоротився на 2,75 %.

Як свідчать статистичні дані, економіка країн ОЕСР в період активного розвитку кризи перебувала в найбільш глибокій та масштабній рецесії за останні 50 років. Криза стала явищем глобального характеру і тому для її припинення необхідною умовою стала координація дій усіх учасників світового ринку.

Оскільки суто в хронологічному плані кризові явища спочатку з'явилися у фінансовому та банківському секторах, тому першою реакцією на кризу стало «традиційне» зниження центральними банками облікової ставки та норм резервування для комерційних банків. Такий шлях обрали США, ЄС та Японія. З початку 2008 року ФРС США знижувала облікову процентну ставку сім разів з 4,5 до 0–0,25 %. Банк Японії знизив основну процентну ставку з 0,5 % на початку 2008-го до 0,1 % наприкінці 2008 року. Банк Англії знижував ставку п'ять разів упродовж 2008 року з 5,25 до 2 %, а вже в березні 2009 року вона становила 0,5 %. Ставка ЄЦБ змінилася з 4 % на початку 2008-го до 1,25 % у квітні 2009 року. До цього списку слід додати і Китай, який здійснив перехід від жорсткої монетарної політики, проголошеної у 2003 році, до більш м'якої та почав поступово знижувати відсоткові ставки та норми резервування для комерційних банків з метою стабілізації кредитування економіки.

Разом з тим окремі країни зреагували в інший спосіб, наприклад, Росія зіткнулася з проблемою великомасштабного відтоку капіталу та необхідністю витратити великі кошти на обслуговування кредитів в іноземній валюті, тому протягом 2008 року Центральний банк Росії підняв ставку рефінансування (з 10 до 13 %) з тим, щоб зменшити девальваційний тиск на рубль з боку названих чинників.

При цьому основна допомога з боку держав була спрямована у фінансовий сектор. Це було зумовлено тим, що стабільність фінансової системи, яку часто порівнюють з кровоносною системою людського організму, є однією з важливих умов формування здорового середовища для розвитку усіх видів бізнесу, а відповідно – створення нових робочих місць, покращення рівня життя тощо. Тому в усіх національних антикризових програмах держав велика увага приділялася фінансовому ринку.

Але з іншого боку надання допомоги банкам супроводжувалося встановленням цілої низки обов'язкових вимог. У США було заборонено виплачувати винагороду топ-менеджменту за рахунок отриманих від держави коштів і встановлено жорсткий контроль з боку ФРС, Казначейства та Корпорації з гарантування депозитів (FDIC) за напрямами використання. У Великій Британії для отримання фінансових ресурсів від держави банки повинні були укласти з урядом так звану угоду про позику («lending agreement»), що передбачала певні обсяги і види обов'язкового кредитування споживачів і бізнесу. У Франції створили спеціальний інститут «кредитного омбудсмена», який контролює використання банками державної допомоги та дотримання прозорості процедур доступу підприємств до кредитів [1].

Практично всі країни запровадили цілу низку заходів з метою захисту інтересів фізичних осіб – власників депозитів. З цією метою Росія запровадила 100 % відшкодування банківських вкладів до 700 тис. руб. США запровадили повне гарантування вкладів до 250 тис. доларів з метою захисту інтересів громадян і малого бізнесу. Важливим елементом антикризових програм у багатьох країнах стали заходи підтримки іпотечного кредитування та допомоги власникам житла, придбаного в кредит.

Не оминули негативні кризові явища й Україну, оскільки українська економічна система значною мірою інтегрована у світове господарство. Однак слід зазначити, що головні причини гальмування економічного розвитку закорінені не у зовнішньому впливі, а обумовлені процесами, що відбувалися всередині країни.

Для того, щоб краще зрозуміти особливості розгортання кризи в Україні, слід повернутися у минуле – років 20 назад, коли відбувався процес розпаду СРСР та утворилися нові держави. Після здобуття Україною незалежності розірвалися кооперативні, економічні та інші зв'язки, що були сформовані в радянський період між республіками, тобто почався розпад єдиного народногосподарського комплексу, що призвело до зменшення обсягів виробництва, інфляції, безробіття. Не зважаючи на всі ці негативні явища, Україна на початку 90-х років мала величезний економічний потенціал для того, щоб зайняти почесне місце серед високо розвинутих країн світу, але, на жаль, нагода була зведена нанівець через відсутність правильно сформованих національних економічних інтересів, на реалізацію яких і має бути спрямована модель економіки, що впроваджується в країні.

Почалася приватизація державної і колективної форм власності, яка позитивних результатів не дала, а тільки посилила негативні явища стагнації господарства. Прийняті закони про свободу підприємництва і торгівлі призвели до витіснення вітчизняних товарів з внутрішніх ринків. У результаті спад економіки продовжував розвиватися та поглиблюватися, особливо у сферах, орієнтованих на внутрішній попит. Багато з тих проблеми не розв'язані до кінця і сьогодні, що зробило Україну вразливою та не готовою до кризи, яка поширилася з Американського континенту.

Ревальвация гривні, двічі проведена протягом 2005–2008 рр., призвела до скорочення експорту українських товарів і, як наслідок, виникло від'ємне сальдо платіжного балансу, а далі зріс внутрішній борг країни. Криза в Україні набула характеру не тільки фінансово-економічного, а й техніко-економічного, оскільки держава потребує масштабної модернізації, але керівництво країни не має рішучих намірів здійснювати ефективні глибокі перетворення в економіці; олігархи, що сьогодні контролюють значну частину українського багатства, не зацікавлені вкладати кошти в модернізацію виробництва, а працівники і робітники не здатні вповні захистити свої права та інтереси.

Економічна криза почалася в умовах політичної кризи, коли парламент, Уряд і Президент не змогли знайти консенсусу щодо багатьох питань. Внаслідок цього не був вчасно прийнятий держбюджет країни на 2009 рік і не підготовлений на 2010 рік. Невідповідність складових фінансово-економічної системи України потребам конкурентного розвитку пов'язана зі зворотними порівняно з передовими країнами тенденціями (табл. 1).

З аналізу інформації наведеної в табл. 1 можна зробити висновок, що за всіма наведеними показниками розвиток української економіки суттєво відрізняється від економічного розвитку провідних країн світу. Зокрема, співвідношення в Україні продукції груп А і Б, яке збереглося ще з часів радянської економіки свідчить як про низьку продуктивність українського промислового виробництва й конкурентні втрати економіки, так і про націленість виробництва на внутрішнього споживача та втрати в доходах самих споживачів. Серйозне занепокоєння викликають такі показники як контроль національного багатства, монополізація, тінізація і капіталізація акцій згідно з якими в Україні будується економіка, де власність дуже монополізована і на 80 % належить кільком кланово-корпоративним групам, які орієнтуються на пріоритетний розвиток експортно-орієнтованої та сировинної моделі економіки. Про це свідчить ще один показник – експортна орієнтованість країни, який майже вдвічі перевищує аналітичний показник для розвинених країн світу (60–70 проти 35–40 %).

В Україні криза розпочалася у другій половині 2008 року й першого удару завдала по промисловості. Особливо великих втрат зазнала така експортно-орієнтована галузь як металургія, де спад виробництва сягнув до 50 %.

Таблиця 1*

Порівняння фінансово-економічних складових України та промислово розвинених країн світу

Показник	Україна	Розвинені країни світу
Співвідношення груп А/Б	80:20 (4:1)	20:80 (1:4)
Контроль національного багатства	80 % багатства контролюється фінансово-промисловими групами	80 % багатства контролюється населенням
Монополізація тінізація	44 % до 60 %	10 % 15 %
Капіталізація акцій	12 % ВВП	до 120 % ВВП
Фінансова звітність	звітує 20 % підприємств	близько 90 %
Фондовий ринок обслуговує	до 20 % фінансових потреб	80 % фінансових потреб
Середній клас	20 % населення (частина населення володіє акціями)	80 % населення (40–60 % із них володіють акціями)
Енергозалежність від одного джерела постачання	до 80 % (газу)	30–40 %
Експортна орієнтованість країни	60–70 %	35–40 %
Відтік фінансових ресурсів за 4 місяці кризи	80 млрд. грн.	за винятком окремих країн практично не суттєвий

* Складено за даними [2].

Згідно зі статистичними даними, які є результатом порівняння економічних показників 2009 року з показниками 2008 року, ВВП України у 2009 становив 84,1 %, промислове виробництво – 78,1 %, в т. ч. видобувна промисловість – 73,4 %, легка промисловість – 74,1 %, хімічна та нафтохімічна – 76,8 %, машинобудівна галузь – 54,9 %, виробництво електроенергії та її розподіл – 88,9 %, металургія – 73,4 % від рівня 2008 року. І лише виробництво сільськогосподарської продукції склало 100,1 %.

Погіршилися показники у соціальній сфері: зріс рівень безробіття, доходи населення зменшилися на 9,9 %. Середньомісячна номінальна заробітна плата становила 1906 грн., що складало 105,5 % по відношенню до показника 2008 року, реальна тільки 90,8 % (вперше за останні 9 років).

Світова фінансова криза здійснювала вплив на Україну в основному через три напрями. Перший – зовнішньоторговельний. Висока залежність української економіки від експорту, частка якого у ВВП у 2008 році становила 47 %, негативно позначилася на динаміці розвитку експортного

виробництва, а далі на галузях, які безпосередньо та опосередковано залежать від експорту. Другий – банківська система. Досить високою була тоді та залишається сьогодні частка присутності іноземного капіталу у фінансових установах України. Національний фінансовий сектор – один із лідерів у залучення прямих іноземних інвестицій (19 % усього накопиченого іноземного капіталу). У банківському секторі частка іноземного капіталу в загальному обсязі капіталу складала 37,2 % і перевищувала граничне значення межі економічної безпеки на 30 %, у страховому – наближалася до цієї межі та складала 28,1 %. Третій напрям – борговий. Наприкінці першого півріччя 2008 року обсяг валового зовнішнього боргу України складав 59,9 % ВВП, або 100,06 млрд. дол. США. При цьому майже 85 % боргу сягала заборгованість приватного сектору економіки. Згідно з дослідженнями, проведеними МВФ, максимально допустимою сумою зовнішнього боргу для країн із низьким і середнім рівнем доходів є сума яка рівна 49,7 % ВВП. При перевищенні цього рівня ймовірність розгортання фінансових криз складає 70 %.

Запропоновані науковцями методи боротьби з економічними кризами мають свої особливості у різних країнах світу, але вони хоч і зменшують негативний вплив кризи, проте в жодному разі не призводять до ліквідації причин, що її зумовили. Нині питання функціонування економічної системи без кризових проявів і питання неминучості настання кризи залишаються відкритими. Однак циклічність економічного розвитку, постійні коливання економічної активності визнаються прихильниками всіх економічних шкіл і напрямів без винятку.

Слід зауважити, що в Україні ще дотепер не сформовано модель економічного розвитку та не визначені національні економічні інтереси, на реалізацію яких має спрямовуватись модель економіки, що реалізується в державі. По суті Україна вже 24 років топчеться на місці та поступово перетворюється в сировинний придаток як високо розвинутих, так і слаборозвинутих держав. На жаль, наша правляча еліта не націлена на ефективні перетворення в економіці, свідченням чого є монетарна ідеологія, яка реалізується в країні, коли в банківський сектор за останні три роки були влиті величезні кошти, позичені в МВФ, але ні до яких змін в матеріальному виробництві це не привело, що ще в більшій мірі посилює диспропорції в економіці та сприяє побудові нерівноправного суспільства з недопустимо високою диференціацією доходів і створенням корупційного середовища.

Як показують дослідження, в Україні співіснують три моделі економічного розвитку:

- 1) модель державного соціалізму;
- 2) модель державно-монополістичного капіталізму;
- 3) модель народного капіталізму [3].

Сьогодні умовно частки означених моделей можна представити в такій пропорції: 20:75:5. Отже, в Україні домінує модель державно-монополістичного капіталізму, що породило створення кількох кланово-корпоративних груп, які паразитують на державному секторі та привласнюють монопольну частку суспільного доходу.

Тому кризу в Україні не можна розглядати тільки як кризу в традиційному розумінні, а необхідно враховувати специфіку, яка пов'язана із домінуванням зазначеної моделі. На жаль, така модель пригнічує розвиток малого та середнього бізнесу, скорочує внутрішній попит, відрізає економіку країни від світового господарства й світового поділу праці.

З проведеного дослідження можна зробити висновок, що майбутнє економіки України викликає великі побоювання. Тому необхідні реальні реформи спрямовані на модернізацію економіки та підтримку інноваційних проєктів. Однак зв'язок між виробництвом і наукою розірваний, хоча інноваційний бізнес у всьому цивілізованому світі вважається ключовим для покращення добробуту країни та її сталого економічного розвитку, оскільки він завжди призводить до підвищення конкурентоспроможності підприємств на ринку, створення нових робочих місць, росту цінності вироблених товарів через збільшення доданої вартості від використання новітніх досягнень.

Отже, одним із шляхів виходу України з кризи є формування креативної економіки побудованої на знаннях, центральним стрижнем якої є взаємовигідне міцне партнерство в ланцюзі держава – бізнес – наука, що й повинно стати новою точкою зростання. При цьому інноваційні прориви необхідно шукати не лише в тих галузях, де в Україні є достатньо високий потенціал, зокрема, в авіабудуванні, суднобудуванні, космічних технологіях, але і в галузі, яка на сьогодні є технологічно відсталою, проте володіє колосальним потенціалом для розвитку, – а саме в сільському господарстві.

Слід зазначити, що аграрний сектор економіки під час кризи найменше зазнав її негативного впливу. Це при тому, що сільське господарство в Україні знаходиться в стані крайнього занепаду. На зміну колишнім колгоспам і радгоспам не прийшов ефективний управлінець і власник, та й держава не запропонувала механізму реформування цієї галузі, обмежившись незначними фінансовими вливаннями, які, по суті, не дають можливості налагодити сучасне сільськогосподарське виробництво.

Враховуючи обмеженість фінансових ресурсів, необхідно визначити конкурентні переваги країни і почати створення нової економіки, побудованої на позбавленні від її сировинної спрямованості з використанням механізму, що забезпечує міжгалузеву конкуренцію та перетікання капіталу з однієї галузі в іншу, відновлення промисловості, а в ній машинобудування, націленого на оновлення основного капіталу. В механізм економічного

зростання необхідно вбудувати новітню модель соціальної політики, яка повинна стати одним із потужних його генераторів.

Фінансова криза стала викликом для цілого світу, привернувши увагу до питань корпоративного управління, управління ризиками, оперативного менеджменту. Тому в умовах високого ступеня глобалізації необхідна координація дій і вироблення гнучкого міжнародного механізму регулювання процесів, що відбуваються на світовому ринку.

1. Бураковський І. В. Глобальна фінансова криза: уроки для світу та України / І. В. Бураковський, О. В. Плотніков. – Харків : Фоліо, 2009. – 299 с.
2. Корнійчук О. П. Розвиток фінансово-економічної системи України в умовах кризи. Нац. госп-во України : теорія та практика управління. / О. П. Корнійчук // Збірник наук. праць. – К. – Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – 2010.
3. Соскін О. І. Визначення національної економічної моделі України: порівняльний аналіз можливих альтернатив / О. І. Соскін // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 1.
4. Кондратчук К. С. Сугність і причини кризових проявів у світовій економічній системі. / К. С. Кондратчук // Актуальні проблеми економіки. – № 1 (103). – 2010.
5. Белянова А. М. Російський кризис: истоки й уроки / А. М. Белянова // Вестн. моск. ун-та. Сер. 6. Экономика. – 2010. – № 2.
6. Иванова Т. И. О современном мировом кризисе, его причиних и проявлениях в Украине / Т. И. Иванова, А. Н. Гусева, Н. Н. Костюченко // Механізм регулювання економіки, 2010. – № 3. – Т. 2.